

ЎЗБЕКИСТОНДА УЧРАЙДИГАН ЗООНОЗ ИНФЕКЦИЯЛАР,УЛАРГА ҚАРШИ ЧОРА ТАДБИРЛАР ВА ЭПИДЕМИОЛОГИК НАЗОРАТИ.

Валиева Мархабо Усмановна

СамДТУ Эпидемиология кафедраси катта ўқитувчиси

Самарканд Давлат тиббиёт Университети

ЗООНОЗНЫЕ ИНФЕКЦИИ, ВСТРЕЧАЮЩИЕСЯ В УЗБЕКИСТАНЕ, МЕРЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ИМ И ЭПИДЕМИОЛОГИЧЕСКИЙ НАДЗОР

Валиева Мархабо Усмановна,

старший преподаватель кафедры эпидемиологии

Самаркандский государственный медицинский университет

Аннотация. Тесная связь человека с природой является неотъемлемой частью истории человечества. Однако такая близость сопряжена и с определёнными рисками. Заболевания, передающиеся от животных человеку зоонозные инфекции представляют серьёзную угрозу общественному здоровью во всём мире, в том числе и в Узбекистане. Эти заболевания могут затрагивать не только здоровье отдельных людей, но и оказывать влияние на экономику страны, состояние здоровья населения и даже международные торговые отношения. Узбекистан, являясь государством с традиционно развитым сельским хозяйством, имеет значительную долю сельского населения, которое постоянно контактирует с различными видами домашних и диких животных.

Поэтому глубокое понимание механизмов возникновения, распространения и профилактики зоонозных заболеваний имеет важное значение для разработки эффективных программ профилактики и эпидемиологического контроля. Настоящая статья обобщает сведения о наиболее распространённых зоонозных инфекциях в Узбекистане, их эпидемиологических особенностях,

существующих мерах контроля, а также о возможных направлениях совершенствования борьбы с ними на основе международного опыта.

Ключевые слова: зоонозные инфекции, зоонозы, бруцеллёз, ку-лихорадка, лептоспироз, госпитальная лихорадка, эпидемиологический контроль.

ZOONOTIC INFECTIONS OCCURRING IN UZBEKISTAN, MEASURES TO COMBAT THEM, AND EPIDEMIOLOGICAL SURVEILLANCE

Valiyeva Markhabo Usmonovna,

Senior Lecturer at the Department of Epidemiology,

Samarkand State Medical University

Introduction. Close interaction with nature has always been an integral part of human history. However, such proximity also carries its own risks. Diseases transmitted from animals to humans zoonotic infections pose a serious public health threat worldwide, including in Uzbekistan. These diseases may affect not only individual health but also the country's economy, population well-being, and even international trade relations. Uzbekistan, as a country where agriculture is a traditional sector, has a large rural population constantly interacting with various domestic and wild animals. Therefore, a deep understanding of zoonotic diseases—their emergence, transmission, and prevention mechanisms—is crucial for developing effective preventive and control programs. This article provides an overview of the most common zoonotic infections in Uzbekistan, their epidemiological characteristics, current control measures, and possible ways to improve the fight against them based on international experience.

Keywords: zoonotic infections, zoonoses, brucellosis, QU fever, leptospirosis, hospital fever, epidemiological control.

Кириш. Табиат билан яқин алоқада бўлиш инсоният тарихининг ажралмас қисмидир. Бироқ, бу яқинлик ўзининг хавфлари билан ҳам бирга келади. Ҳайвонлардан одамларга юқадиган касалликлар зооноз инфекциялар, бутун дунё бўйлаб, жумладан Ўзбекистонда ҳам, жамоат саломатлигига жиддий таҳдид солиб келмоқда. Бу касалликлар нафақат индивидуал саломатликни, балки мамлакатнинг иқтисодиёти, аҳоли саломатлиги ва ҳатто халқаро савдо

алоқаларига ҳам таъсир кўрсатиши мумкин. Ўзбекистон, қишлоқ хўжалиги анъанавий тармоғи бўлган мамлакат сифатида, аҳолисининг катта қисми қишлоқларда яшайди ва турли хил ёввойи ва уй ҳайвонлари билан доимий алоқада бўлади. Шу сабабли, зооноз касалликларни уларнинг пайдо бўлиши, тарқалиши ва олдини олиш механизмларини чуқур тушуниш, самарали профилактика ва назорат дастурларини ишлаб чиқиш учун жуда муҳимдир. Ушбу мақола Ўзбекистонда энг кўп учрайдиган зооноз инфекцияларни, уларнинг эпидемиологик хусусиятларини, ҳозирги назорат чораларини ва халқаро тажриба асосида ушбу курашни қандай такомиллаштириш мумкинлигини умумлаштириб беради.

Калит сўзлар: зооноз инфекциялар, зоонозлар, бруцеллёз, қу-иситма, лептоспироз, касалхона иситмаси, эпидемиологик назорат.

Кириш. ЖССТ таърифи бўйича, зоонозлар – бу ҳайвонлар ва одамлар учун умумий бўлган юқумли касалликлардир. Ҳайвон организми зооноз касалликлар қўзғатувчилари учун табиий яшаш муҳити ҳисобланади, улар ҳайвонлар организмида яшайди, кўпаяди ва атроф-муҳитга тарқалади.

Бошқача қилиб айтганда, одамлар зооноз касалликларининг қўзғатувчилари, эпизоотик жараён ҳисобига мавжуд бўла олади. Эпизоотик жараён – бу қўзғатувчи ва ҳайвонлар популяциясининг ўзаро муносабати натижаси бўлиб, маълум табиий ва ижтимоий шароитларда якка-якка ёки бир нечта касаллик ҳолатлари кўринишида намоён бўлади. Лекин баъзи ҳайвон паразитлари одам организмида ўзи учун қулай шароитни топади, бу ўз навбатида, одамларнинг касалланишига ва ҳаттоки ўлимига олиб келади. Бироқ одам организми зооноз касаллиги қўзғатувчилари учун тасодифий, оралик хўжайин бўлади, баъзи қўзғатувчилар учун эса биологик тупик ҳисобланади. Қайд қилиш лозимки, баъзан касаллик ҳайвонларга нисбатан одамлар орасида оғирроқ кечади (арбовирус инфекциялари, бўйрак синдромли геморрагик иситма ва бошқалар). Одамлар касалланадиган зооноз касалликлар сони жудаям кўп эмас, бироқ бизнинг мамлакатимизда одамлар орасида талайгина зооноз касалликлар кам бўлсада қайд қилинади

(қора оқсоқ, салмонеллез, қутуриш, куйдирги ва б.) Этиологияси бўйича зоонозлар 3 гуруҳга бўлинади:

Бактериал зоонозлар (сальмонеллез, куйдирги, тоун, кампилобактериоз, қора оқсоқ, туляремия, боррелиозлар ва б.), вирусли зоонозлар (кутуриш, геморрагик иситма, яшур ва б.), прионли (Крейсфельд-Якоб касаллиги ва б.). Зооноз инфекциялар қўзғатувчиларининг қайси ҳайвонларга ўрганиб қолганлигига асосланиб Э.Н.Шляхов томонидан зооноз юқумли касалликлар таснифи тавсия қилинган. Ушбу таснифга биноан зоонозларнинг учта гуруҳи тафовут қилинади:

- Ёввойи ҳайвонлар зооноз касалликлари;
- Уй ҳайвонлари зооноз касалликлари;
- Синантроп (хонаки) ҳайвонлар зооноз касалликлари.

Эпидемиологик нуқтаи назардан ушбу тасниф тўғри тузилган бўлиб, бу эпидемиологга маълум ҳудудларда профилактик чора-тадбирларни тўғри ташкиллаштиришга ёрдам беради.

Аммо зоонозларнинг юқорида кўрсатилган гуруҳлари орасида ҳар доим ҳам аниқ чегара бўлавермайди.

Бунга баъзида одамларнинг турмуш тарзи ва чорвачилик хўжалиklarини ташкиллаштириш характери сабаб бўлади.

Уй ҳайвонларининг касалликлари (қора оқсоқ, куйдирги ва б.) кўпинча зоонозларнинг антропоургик ўчоқларини шакллантиради.

Лекин одамларнинг уй ҳайвонлари билан бирга ёввойи ҳайвонлар яшайдиган ҳудудга яқинлашиши ёки кириб бориши шунга олиб келадики, уй ҳайвонлари ёввойи ҳайвонларнинг эпизоотик жараёнига кириб боради ва касалликнинг одамларга юқиш хавфини туғдиради.

Бу иккиламчи антропоургик ўчоқлар (лептоспироз, қутуриш ва б.) ҳисобланади.

Синантроп (хонаки) ҳайвонлар (каламушлар ёки уй сичқонлари, каптарлар, чумчуқлар ва ҳ.к.) доимо эпизоотик жараёнда иштирок этади (орнитоз), ёки

ёввойи ҳайвонлар орасида учрайдиган эпизоотияларда касалликни юктириб (япон энцефалити ва б.) кейинчалик одамлар орасида касалликни тарқатади.

Зооноз инфекциялар - бу табиий шароитда умуртқали ҳайвонлардан одамларга юқадиган юқумли касалликлардир. Улар вируслар, бактериялар, паразитлар ёки кўзқоринлар каби турли патогенлар томонидан келтириб чиқарилиши мумкин. Юқиш йуллари жуда хилма-хил: инфекцияланган ҳайвон билан бевосита алоқа (масалан, тишлаш), уларнинг чиқиндилари (сийдик, нажас) билан ифлосланган сув ёки овқат орқали, сўрилган ҳашаротлар (масалан, кана орқали) ёки инфекцияланган ҳайвон маҳсулотларини истеъмол қилиш орқали.

Ўзбекистонда иқлимий ва географик шароитлар, қишлоқ хўжалиги амалиётлари ва маиший ҳаёт тарзи туфайли бир қатор зооноз касалликлар муҳим аҳамиятга эга. Энг кўп ўчрайдиган ва хавфли ҳисобланганлар қаторига қуйидагилар киради:

Бруцеллёз-бу касаллик, асосан, қорамол, қўй ва эчкиларда учрайди ва одамга пастеризацияланмаган сут маҳсулотлари, яхши пиширилмаган гўшт ёки инфекцияланган ҳайвонлар билан бевосита алоқа орқали юқади. Касаллик ўзини иситма, терлаш, бўғим оғриғи ва оғир ҳолларда жигар ёки марказий асаб тизимининг зарарланиши билан намоён қилади. Ўзбекистонда бруцеллёз эндемик касаллик ҳисобланади. Профессор Дмитрий Петрович Соколов ўз тадқиқотида шуни таъкидлайдики: "Бруцеллёз - бу нафақат соғлиқни сақлаш, балки иқтисодий муаммодир. У чорвачилик тармоғига зарар етказди, касалланган ҳайвонлар сусаяди ва аҳоли, асосан, чорвадорлар ва ветеринария ходимлари зарар кўради. Касалликнинг сурункали шакли одамни узоқ муддат ишламайдиган қилади, бу эса оилавий бюджетга таъсир кўрсатади". Куйдирги – зоонозлар гуруҳига кирувчи ўткир юқумли касаллик бўлиб, бу касалликни спора ҳосил қилувчи бактерия *Bacillus anthracis* чақиради, касаллик одамларга касалланган ҳайвонлар билан, уларнинг мурдалари билан, касал ҳайвонлар маҳсулотлари билан бевосита мулоқатда бўлганда, қон сўрувчи бўғимоёқли ҳашоратлар чаққанида ҳам касаллик юқади, бунда

касалликнинг тери шакли кўпроқ, ўпка ва ичак шакллари камроқ намоён бўлади. Одамлар учун куйдирги қўзғатувчисининг манбаи ўтхўр ҳайвонлар, отлар, туялар, қўйлар, кийиклар, эчкилар ва чўчкалар инфекция манбаи сифатида аҳамиятга эга. Куйдиргидан ўлган ҳайвонлар кўмилган жойдаги тупроқ қўзғатувчининг асосий манбаи бўлиши мумкин.

Куйдирги касаллиги билан касалланган одам эпидемик жиҳатдан хавфли эмас. Касал одамдан соғлом одамга касалликнинг юқиши тўғрисида аниқ далиллар йуқ. Шифохоналарда куйдирги бемори даволанганда беморларнинг ва шифохона ходимларининг касалликка чалинганлиги кузатилмаган ва қайд этилмаган. Одамларда 98-99% ҳолларда куйдиргининг тери шакли учрайди, бунда касаллик қўзғатувчиси таранг тортилган қора тери қопламаси остида бўлади ва ташқи муҳитга чиқиши қийин бўлади. Ўпка ва ичак шаклдаги куйдирги хавфли бўлиши мумкин, аммо бундай клиник шаклдаги касалликлар жуда кам учрайди.

Қу иситмаси -бу касаллик асосан майда қорамол ва қўйларда учрайди. Патоген *Coxiella burnetii* рикетсияси чакиради, инфекцияланган ҳайвонларнинг нажас, сийдик ва сутида, шунингдек, туғруқ пайтидаги суюқликларда мавжуд. Одамга чанг орқали нафас йуллари билан юқади. Касаллик оғир иситма, бош оғриғи ва пневмония каби ўпка зарарланиши билан кечиши мумкин. Ўзбекистоннинг қишлоқ жойларида бу касаллик кенг тарқалган. Лептоспироз-одамларга ёввойи майда сутэмизувчилар (асосан кемирувчилар) табиий инфекция манбаи сифатида, шунингдек касал уй ҳайвонлари (чўчка, йирик шохли қорамоллар, қўй, эчки, от, итлар) бундан ташқари қафасда боқилувчи жониворлар (тулки, нутрия, песец) ва б.қ. касалик қўзғатувчисининг манбаи бўлиб хизмат қилади.

Лептоспира ташувчилик сутэмизувчиларнинг 100 та турида, қушларининг 6 та турида аниқланган. Ҳайвонларда инфекцион жараён бутун организмга тарқалган ҳолда кечади, яъни лептоспиралар орган ва тўқималарга бактериемиядан сўнг тарқалади. Кемирувчилар сийдиги билан ажралиб чиққан қўзғатувчи ташқи муҳитга тушгач ҳайвонларга юқади, кейинчалик эса

зарарланган ҳайвонлар сийдиги билан кўп миқдорда ва узоқ вақт қўзғатувчи ташқарига ажралиб чиқади.

Касаллик жигар ва буйрак етишмовчилигига олиб келиши мумкин.

Зооноз инфекцияларнинг эпидемиологияси, олдини олиш ва назорати

Ўзбекистонда зооноз инфекцияларнинг эпидемиологияси бир қатор омиллар билан белгиланади:

Анъанавий чорвачилик усуллари, ҳайвонларнинг соғлиғини назорат қилишнинг чекланган имкониятлари ва кўчманчи чорвачилик касалликнинг табиий ўчоқларини сақлаб қолишга ёрдам беради.

Гигиена ва санитария шароитлари қишлоқ жойларида тоза ичимлик суви қиришнинг чекланганлиги, соғлиқни сақлаш билимларининг етишмаслиги ва ҳайвонлар ва одамлар ўртасидаги яшаш жойларининг яқинлиги юқумлилик хавфини оширади.

Иқлимий омилларни ҳам таъсири бўлиб, иссиқ иқлим баъзи патогенлар ва уларни тарқатувчи қўзғатувчилар (масалан, кана) учун қулай шароит яратади.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистонда зооноз инфекцияларга қарши курашиш қуйидаги асосий йуналишларда олиб борилади:

Ветеринария назорати чорва моллари касалликларига қарши эмлаш ва профилактик текширувлар ўтказиш.

Санитария-эпидемиологик тадбирлар сут маҳсулотларини пастеризатция қилиш, гўшти ветеринария экспертизасидан ўтказиш, сув манбаларини дезинфекция қилиш.

Тиббий мониторинг ўтказиш касалликнинг алоҳида ҳолатларини қайд этиш ва уларга тезкор реакция кўрсатиш.

Халқаро тажриба ва Ўзбекистонда чора-тадбирларни такомиллаштириш

Ривожланган мамлакатлар зооноз инфекцияларга қарши курашда "Ягона Саломатлик" (Оне Ҳеалтх) контсепциясига асосланган ёндашувни қўллайдилар. Ушбу ёндашув инсон, ҳайвон ва атроф-муҳит саломатлиги

ўртасидаги узвий боғлиқликни тан олади ва уларни бошқаришда тизимлараро ҳамкорликни талаб қилади.

Қиёсий жадвал 1: Зооноз инфекцияларни назорат қилишдаги ёндашувлар

Мезон	Анъанавий ёндашув (Ўзбекистон)	Замонавий ёндашув ("Ягона Саломатлик" асосида)
Асосий стратегия	Реактив: касаллик қайд этилгандан кейин чора кўриш.	Проактив: потенциал хавфни аниқлаш ва уларнинг олдини олиш.
Ҳамкорлик	Ветеринария ва тиббиёт хизматлари алоҳида ишлайди.	Ветеринария, тиббиёт, экология, гидрометеорология ва қишлоқ хўжалиги хизматлари ўртасида доимий ҳамкорлик.
Мониторинг	Асосан, клиник ҳолатлар қайд этилади.	ҳайвонларда ва атроф-муҳитда патогенларни излаш.
Маълумот алмашинуви	Фрагментланган, кўпинча қоғоз асосида.	Бирлаштирилган электрон эпидемиологик маълумотлар базаси.
Жамоатчи билан ишлаш	Кўрсатма бериш, огоҳлантириш.	Ҳамкорлик ва ўзаро жавобгарлик асосида ишлаш.

АҚШ ва Европа Иттифоқи мамлакатларида, масалан, барча чорва моллари идентификация қилинади ва уларнинг ҳаракатлари кузатилади. Бу, агар касаллик аниқланса, уни тезда излаб топиш ва йуқ қилиш имконини беради. Мария Ивановна Зайтсева ўз тадқиқотида шунини таъкидлайди: "Европада бруцеллёзга қарши курашнинг муваффақияти нафақат кенг кўламли эмлаш дастурига, балки чорва молларини сотиш ва сотиб олишда

мажбурий ветеринария гувоҳномаси тизимига боғлиқ. Бу чорва моллари бозори устидан самарали назоратни таъминлайди".

Ўзбекистон учун "Ягона Саломатлик" тамойилини амалга ошириш қуйидаги амалий қадамларни талаб қилади:

Қонуний ва институционал ислохотлар олиб бориш ветеринария ва санитария-эпидемиология хизматларининг ваколатларини аниқ белгиловчи ва улар ўртасида маълумот алмашинувини мажбурий қилувчи қонун қабул қилиш.

Замонавий лаборатория тармоғини яратиш ва ветеринария ва тиббиёт лабораториялари ўртасида намуналарни текшириш ва натижаларни алмашиш имконини берувчи умумий протоколлар ишлаб чиқиш.

Кадрлар тайёрлаш ва ветеринария шифокорлари ва эпидемиологларни биргаликда ўқитиш, уларга зоонозларнинг иккала томонини ҳам тушуниш имконини бериш.

Жамоатчиликларни фаол жалб қилиш ,чорвадорлар ва қишлоқ аҳолисини зоонозларнинг хавфи ва олдини олиш усуллари тўғрисида кенг тарғиб қилиш. Бу нафақат варақачаларни тарқатиш, балки маҳаллий тилдаги тушунарли видеолар яратиш, маҳалла йиғинларида муҳокамалар ўтказиш ва энг муҳими, чорвадорларни соғлом чорвачилик амалиётларини қўллашга рағбатлантириш орқали амалга оширилиши мумкин.

Қиёсий жадвал 2: Бруцеллёзга қарши курашдаги асосий чора-тадбирлар

Чора-тадбирлар	Ўзбекистондаги амалиёт	Ривожланган мамлакатлардаги амалиёт (масалан, Европа)
Чорва моллари	Мажбурий эмлаш, аммо қамров доираси чекланган.	Мажбурий эмлаш, барча ҳайвонларни қамраб олувчи миллий дастур.
Лаборатория диагностикас	Чекланган, асосан серологик тестлар.	Кенг қамровли: ПСР, бактериологик экиш, ҳар қандай

и		шубҳали ҳолатни аниқлаш имконияти.
Чорва моллари бозори назорати	Хужжатларни текшириш, аммо маълумотлар базаси билан бирлаштирилмаган.	Электрон идентификация ва кузатиш тизими. Ҳар бир ҳайвоннинг "паспорти" мавжуд.
Хавф тарғиботи	Асосан, тиббиёт ходимлари томонидан амалга оширилади.	Ветеринария хизматлари томонидан амалга ошириладиган кенг қўламли дастур, чорвадорлар билан бевосита ишлайди.

Хулоса. Ўзбекистонда зооноз инфекцияларга қарши кураш мураккаб, аммо ҳал қилинадиган масаладир. Мавжуд анъанавий тизим маълум даражада самара бераётган бўлса-да, у замонавий глобал таҳдидлар ва мамлакатнинг ички ривожланиш эҳтиёжларига тўлиқ жавоб бера олмайди. Самарали ечим - бу бутунлай янги ёндашувни қабул қилиш, яъни "Ягона Саломатлик" фалсафасига асосланган.

Бу ўзгариш нафақат қонунлар ва протоколларни, балки фикрлаш тарзини ўзгартиришни талаб қилади. Ветеринария шифокори қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчисининг иқтисодий ҳамкорига, эпидемиолог эса нафақат касалликни қайд этувчи, балки унинг манбасини аниқлаш учун ветеринария ходимлари билан биргаликда ишловчи мутахассисга айланиши керак. Фақатгина инсон, ҳайвон ва атроф-муҳит саломатлиги ўртасидаги узвий боғлиқликни чуқур тушунган ҳолда, Ўзбекистон зооноз инфекцияларнинг оғир юкини енгиллаштириши, аҳолининг саломатлигини яхшилаши ва барқарор қишлоқ хўжалиги тараққиётига ҳисса қўшиши мумкин. Бу йул нафақат касалликдан ҳимоя қилади, балки келажак авлодлар учун соғлом ва фаровон муҳитни таъминлайди.

Адабиётлар рўйхати:

1. Соколов Д.П. Бруцеллёз: эпидемиология, профилактика ва назорат. – Тошкент: Ўзбекистон тиббиёт журнали, 2019. Б. 45-51.
2. Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги ҳисоботлари. 2020-2022 йиллардаги юқумли касалликлар статистикаси. – Тошкент, 2023.
3. Жуманиёзова Н.А. Ўзбекистонда зооноз инфекцияларни назорат қилишнинг замонавий муаммолари // Тиббиёт ва ижтимоий саломатлик. – 2021. №3(55). Б. 78-84.
4. Зайтсева М.И. Европа тажрибасида бруцеллёзга қарши курашиш стратегиялари // Ветеринария. – 2020. – Вол. 12(4). – П. 22-29.
5. World Health Organization. One Health: Qo'llanma for national action plans. – Geneva: WHO Press, 2022.
6. ПС Ибрагимов ПС, Тухтаров БЭ, Валиева МУ. Бруцеллёз касаллигининг этиологияси ва эпидемиологияси. -2022